

פרק י' יהודת בנחלת

קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית

כרך ראשון

פרק'ים בנהחלת יהודה

קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית

כרך ראשון

בעריכת זאב ח. ארלי

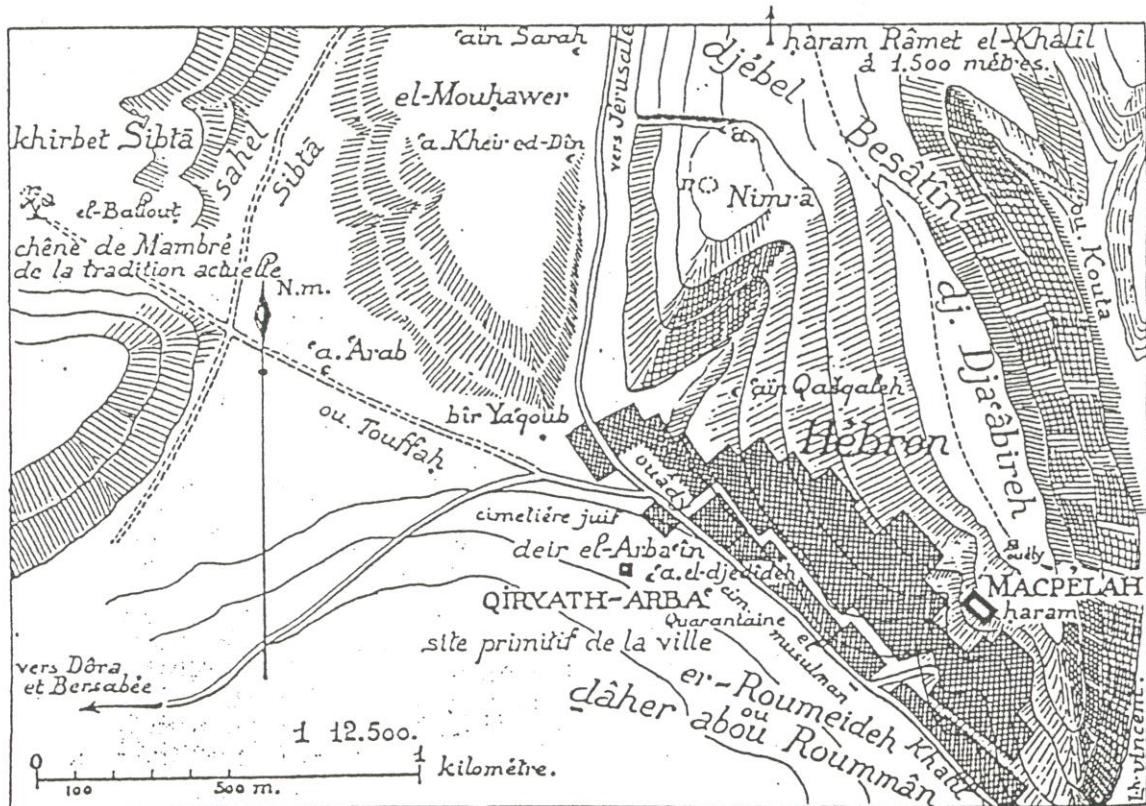
מתחם מערת המכפלה - מקדש לצלם הקדמוני

טובייה שגב

תקציר

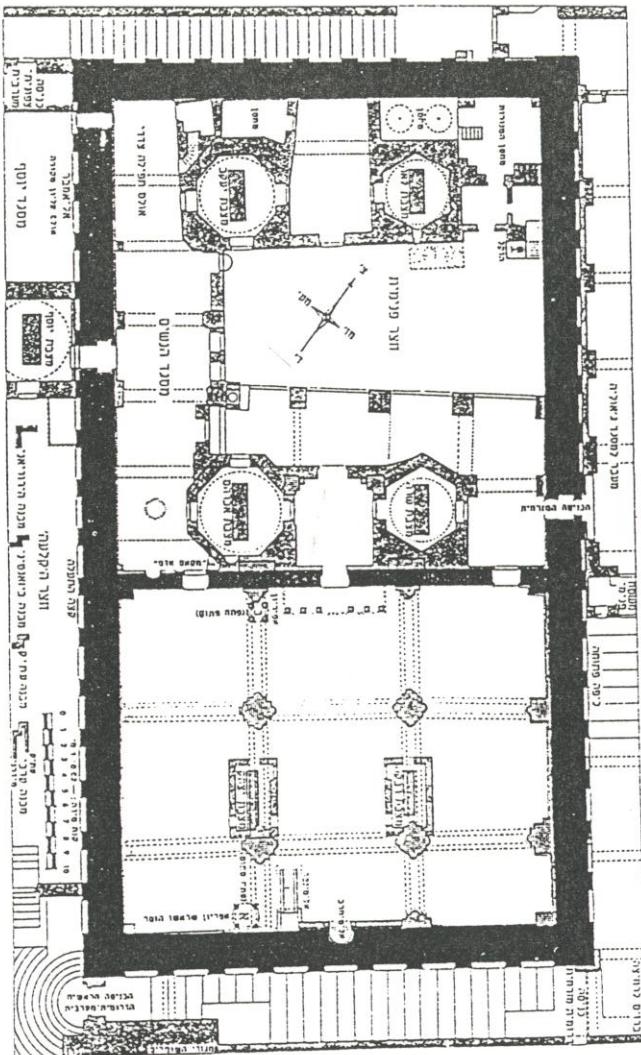
בדיקת העדויות ההיסטוריות וניתוח אדריכלי של המתחם הנזכר "מערת המכפלה" מעלים ספקות לגבי זיהוי המקום כמערת המכפלה. ניתן לשער, כי המתחם שימש כמקדש אדומי ובו מוטיבים יהודים ואדומים. רק לאחר הכיבוש הערבי זזה המקום למקום קבורת האבות.

ניתוח העדויות ההיסטוריות

איור 1: מקום מתחם מערת המכפלה בחברון (ע"פ וינסנט)

המתוחם הייחודי בשם "מערת המכפלה" נמצא בתוך העיר חברון על המדרון הצפון-מזרחי של נחל חברון. (איור 1) חומות המתוחם מוקחות לתקופה ההרודיאנית ובתוך המתוחם מבנים מהתקופה הביזנטית הצלבנית והערבית.¹ (איור 2)

איור 2. תכנית מתוחם המערה (ע"פ וינסנט)

1. VINCENT L.H. AND MACLAY A.Z.H.67 HEBRON LE HARAM EL KHLALIL
PARIS P. 63-67, 1970.
- תרום לעברית - מערת הקברים של האבות, ספר חברון, ירושלים 1970 (להלן: וינסנט, חברון).

כיוון שהחומות המתחם ששדרו עד ימינו הן בנوت המאה הראשתונה לפני הספירה והמתוחם בולט בגובהו, בגודל אבניו וביעצובו, יש לבדוק האם העדויות ההיסטוריות המתיחסות למערת המכפלה, מתארות את המתחם.

להלן: תיאורי מערת המכפלה מאז ימי יוסף בן מתתיהו ועד המאה העשרים.

יוסף בן מתתיהו במאה הראשתונה לספירה:

"וגם מצבות קברותיהם (של האבות) נראות בעיר הזאת (חברון) עד היום הזה והן עשוית יפה לכבוד ולתפארת" (מלחמות, ד', ט', ז', שמחוני).

אין בדברי יב"מ התייחסות לחומות המתחם אלא למצבות בלבד, אשר כיום מוסתרות ע"י חומות המתחם ולא ניתן לראותם, לא לחברון ולא מטל רומיידה - היא חברון העתיקה.

במאה הששית מאוחר רביעי בנהה בקבר אברהם כדי לציינו בפני הטומאה (בבל, בבא בתרא נ"ח ע"א).

ההלכה קובעת, שאין מציינים קברים וודאיו, שהרי אלו ידועין לכל, אלא על הספקות כגון: שדה שאבד בו קבר. כלומר, במאה הששית אין לכואר כל חומה לציין הקברים.

וכבר הקדים והקשה אשטוריו הפרוחי:
"הרי סכיב המערה מרובע ריבוע גודל חומה גבוהה... ואם כן, למה היה צריך לציין" (כפתור ופרח, ירושלים תרנ"ו, עמ' ש').

הנושא מבורדו, שנת 333 לפנה"ס:

"ושם מצבה בטור (בנין) מרובע מאבנים יפות להפליא בה נקברו אברהם יצחק ויעקב, שרה רבקה ולאה"². כיום אין במתוחם מצבה אחת אלא שיש מצבות וهم אין בטור בנין אלא במתוחם פתוחה³.

תאודסיוں בין המאה הששית מצין, שהמרחק בין מערת המכפלה לחברון הוא 2 מיליון⁴.

2. ש' קלין, ספר המסע BURDINGALENSE ITINERARIUM, ציון, ספר שישי, ירושלים, תרצ"ד, עמ' ל"ז.

3. ברסלב, "לקדמתם של אתרי המצבות במערת המכפלה", ספר חברון, ירושלים, עמ' 286, העלה 15, טוען, שהתרגומים אינם מדויקים ואין להוסיף את המילה 'בנין' כפי שתרגם קלין.

4. צפריר, המפות שהחזיק תאודסיוں, קתדרה 11 (תש"ט), עמ' 76.

האם מערת המכפלة זוחתה בזמןו במרחק של 3 ק' מ' מחרון?

בשנת 575 מתאר הנוסע הנוצרי אנטוניניאוס מפלקנטינוס את מערת המכפלת כדלהלן:

"מביית לחם אל אלוני מمرا עשרים וארבע מיילין, שם קברות אברהם יצחק יעקב ושרה וגם עצמות יוסף קבורות שם ויש שם בסיליקה בת 4 שורות שדרות עמודים באמצעה "אטריום" לא מכוסה מחולק ע"י מחיצת, מצד אחד נכנסים נוצרים ומצד שני יהודים, המקטרים קטרות רבה⁵.

אנטוניניאוס אינו מזכיר את חברון אלא את אלוני מمرا ואין הוא מתייחס לחוות הגחלות של המתחם אלא לבסיליקה בלבד. במתחם המערה חיים אין 4 שורות עמודים אלא 3 שורות בלבד (אייר 2) ועליהם נשענת הבסיליקה. פתחי המתחם נפרצו בתקופה מאוחרת (וינסנט, חברון 283). ולא ברור כיצד ניתן לארגן אטריום שמאחד נכנסו יהודים ומצד שני נוצרים במתחם הידוע לנו.

בשנת 576 לספריה מתאר הבישוף הרצפטי ארכולופוס את מערת המכפלת כדלהלן:

"אין הם קברים כאשר רגליים פונות מזרחה כנהוג באזורי אחרים בעולם אלא כלפי דרום וראשיהם פונים צפונה. מקום הקברים מוקף גדר אבן נמוכה מרובעת.

כבר האדם הראשון נמצא לא הרחק, בקצת הצפוני של גדר האבן המרובעת. הוא קבור באדמה, מכוסה עפר, האבות האחרים מכוסים עפר גם הם. לאربع קברים מצבות קטנות, המוצבות מעליהם, מסותתות ועשויות מאבן אחת בצורת בסיליקה".

גם את שלושת המצבות הגסות והקטנות יותר של שלוש הנשים, שרה, רבקה ולאה הקבורות באדמה - ראה שם ארכולופוס⁶.

ארכולופוס לא ראה את חומות המתחם הגבוהות אלא גדר אבן נמוכה בלבד. הוא דיבח את קברו של האדם הראשון שאינו מזוהה כיום במתחם. הוא חקר את כיוון העמדת הקברים והציג שכיוון העמדת המצבות הוא מצפון לדרום. בימינו

5. מ' איש שלום, מסע הינוצרים לארץ ישראל, תל אביב תשכ"א, עמ' 220.
6. T. WRIGHT EARLY TRAVELS IN PALESTIN, LONDON 1848 P 6-7,

תרגום מלטינית ע"י ד"ר אורה לימור, באדיבות מכון יד בן צבי
PILGRIMAGE OF ARCUFUS IN THE HOLY LAND, P.P.T.S LONDON, 1895 V. III, P.31.

כיוון העמדת הממצות הוא מצפון ומערב לדרומ מזרח (איור 2). על פי תאוור, הממצות מונחות על עפר ולא על רחבה מרוצפת כפי שהדבר נראה כים, רצפה המיוחסת לתקופה ההרודיאנית.

רק במאה העשירית ואילך, יש דמיון והתראה בין תאורי הנוסעים ובין הממצאים הארכיאולוגיים הידועים לנו.

מקדسي, בשנת 985 מתאר כדלהן:

"באמצע המבצר העשו אבני גזית מסותתת מתרוממת כפה מוסלמית ומתחתיה קברו של אברהם, זה של יצחק לפני החלק המכוסה של המסגד, וזה של יעקב בחלק האחורי, מול כל נבי נמצאת אשתו".

ר' בניין מטודילה (1165 - 1173):

"ושם הימה הגדולה שקורין שנט אברהם ועש שם ששה קברים על שם אברהם ושרה יצחק ורבקה יעקב ולאה" (מעסנות ר' בניין, כת"י אדר, לנדון טרס"ז, יער, מעסנות, 43-47).

ר' פתיחה מרגנסבורג (1184 - 1175):

"והלך לחברון והנה על המערה היכל גדול שבנה אברהם אבינו ויש בו אבני גחולות (עיר, מעסנות, 50-55, איזנשטיין, מעסנות, 56).

ר' עובדיה מברטנורא (1488 - 1490):

"היהתי במערת המכפלה ויש עליה בנין גדול של יشمמעלים וכבוד גדול ואיימה יתרה נוהגים היישמעלים במקום ההוא" (עיר, אגרות, 278-286, איזנשטיין, מעסנות). "ופה לחברון על קברות האבות בנין ישן נושא מאבנים גדולות לא תאמינו כי יסופר" (עיר, מעסנות, 9-125).

רחל ינאית בן-צבי (תש"ט):

"בהתקרבנו אל מערת המכפלה נתקבלות עינינו בחומה גבוהה, החומה בנוייה אבני גזית והיא מהלכת עליינו אימה סטומה, היא מתרוממת מעל בנין המסגד שבתוכה וסגורת עליי כעל בית כלא" (אנו עולם, ירושלים).

7. MUKADDASI. DESCRIPTION OF SYRIA INCLUDING PALESTINE P.P.T.S.
LONDON 1896 V. III, P. 50-51.
LESTRANGE PALESINE UNDER THE MOSLEMS; 1890 P. 30.

העדויות הקדומות מצומצמות ויש להטיל ספק לגבי מהימנותם של חלק מהעדויות אולם בסה"כ מתאפשרת תמונה שאף אחד מהנוסעים עד ימי מוקדי לא התרשם מהחומרות הגבוחות והמיוחדות של המתחם.

על פי תאורי הנוסעים עד שנת 567 לספירה, המקום מרוחק מחברון. הממצאות ניתנות ל诠释יה מחוץ לחומה. החומה המקיפה אותן נמוכה והאטר מקופה עפר ואין מרצף. יתרון שהאתר היה הרום במאה השלישי ושוקם בתקופה מאוחרת.

תאוירים אלה שונים מכל הייעוד לנו אודות המתחם כיום. רק לאחר הכיבוש הערבי ישנה התאמת בין תאורי הנוסעים למציאות הארכיאולוגית הידועה של המתחם.

משמעותו של ציון, שבספרות הערבית ישן ספקות והתלבויות לגבי זהות המתחם כמערת המכפלה.

לדוגמה: ابو עסאכיר (1203) מוסר בשם צ'ב אל אחбар (656):

"ויהי כאשר השלים שלמה בן דוד את בניית בית המקדש בירושלים, נגלה אליו אלה ואמר לו "בנה לי בית על קבריו של ידיד אברהם, בניין לתחילה ותפארת. יצא שלמה ובן בנין במקום הנזכר "אל ראמא" ויגלה אל שלמה ואמר לו "לא זה המקום אשר ביקשתי, שאעינר אל האור השופע מן השמים אל האדמה, ישא שלמה עניינו, וירא והנה אור רב יורד מן השמים אל בקעה מתחת לארון וידע שלמה כי זה המקום, ובן את המבנה אשר על מערת המכפלה" (ספר חברון).⁽³²⁷⁾

אבו אל פידא איסחאך אל תדמור כתוב בשנת 1341 בשם חסן אל ראי:

"אבו זרעה הקאדי המפורסם של פלסטין בא לבקר במסגד אברהם, וישב הקאדי בשעת התפילה ליד קברה של שרה, בשעה היא נכנס שיח אחד זkan ושאלוה הקאדי: "יא שיח, הגידה לי, איזהו קברו של אברהם?" וירא השיח הזקן את קברו של אברהם, וילך. ויהיה אחר הדברים האלה, והנה בא אחד נער וגם הוא הראה על קבר אברהם, וילך. ויקום ابو זרעה ויכריז: הנה אנכי מעיד בזה כי זה הוא קברו של אברהם אל חיליל ואין כל ספק בדבר זה, כי קיבל היא שנמסרה מדור לדור, מסורת אשר צאת שנמסרה מפה לפה ומדור לדור, עולה בערכה על "חדית" רגיל (המסורת שבבעל פה) כי ב"חדית" נפולות לעיתים טעויות בה בשעה שבסורתו ישירה שמידור לדור אין כל شبושים, רק הכהרים והאפיקורים מטילים ספק בעובדה כי קברו של אברהם הוא בחברון" (פרנקל, ענייני א', קתדרה 31, תשמד', 17).

אבן בטוטה (1324) מס' פ' :

"פגשתי בעיר את המורה הישר האמאם הדרשן ברהאן ולדין אלג'עברי, שאלתי אותו אוזות מציאותו של קבר אל חיל (אברהים) שם במערת המכפלה, ענה לי: כל אחד מקרב האנשיים יודיע דת קובע את אמונותיו להיות קברים אלו קברי אברהם יצחק ויעקב וכן קברי נשותיהם, רק בדי מנהיגים חדשניים מטילים ספק בכך... " (פרנקל, 27).

הספקות לגבי מקום קבורתם של אברהם יצחק ויעקב היו כה רבות שבמאה העשרית פרסם ابو חסק עלי אבן ג'עפר אבן מחמד אל ראיי ספר בשם: "המגלה לבבות אוזות קברי אברהם יצחק ויעקב" (פרנקל, 69).

התארשנות הכללית מהמקורות הערביים היא, כי היו שניים בזיהוי מקום המערה. פעם זהה המקום באלוני מרפא (אל ראמא) ולאחר מכן במתחם המערה. היו קופרים ואפיקורסים שהטילו ספק אם אכן במתחם נמצאים קברי האבות, דבר שחייב התיחסות של אנשי דת, הן ב ביקורת באתר והן בפרסום ספרות אפולוגטית בנושא.

הספקנות אוזות זיהוי המתחם כמקום קבורת האבות חזקה על עצמה הן בתקופה הערבית הראשונה והן בתקופה הערבית השנייה. ניתן לסכם ולומר כי הספקנות הערבית והעותקיות הקדם מוסלמיות מחזקות את ההשערה שזיהוי המקום כמערת המכפלה החל רק בסוף המאה השבעית.

לאור ההשערה שהמתחם בחברון אינו מערת המכפלה, יש לברר:

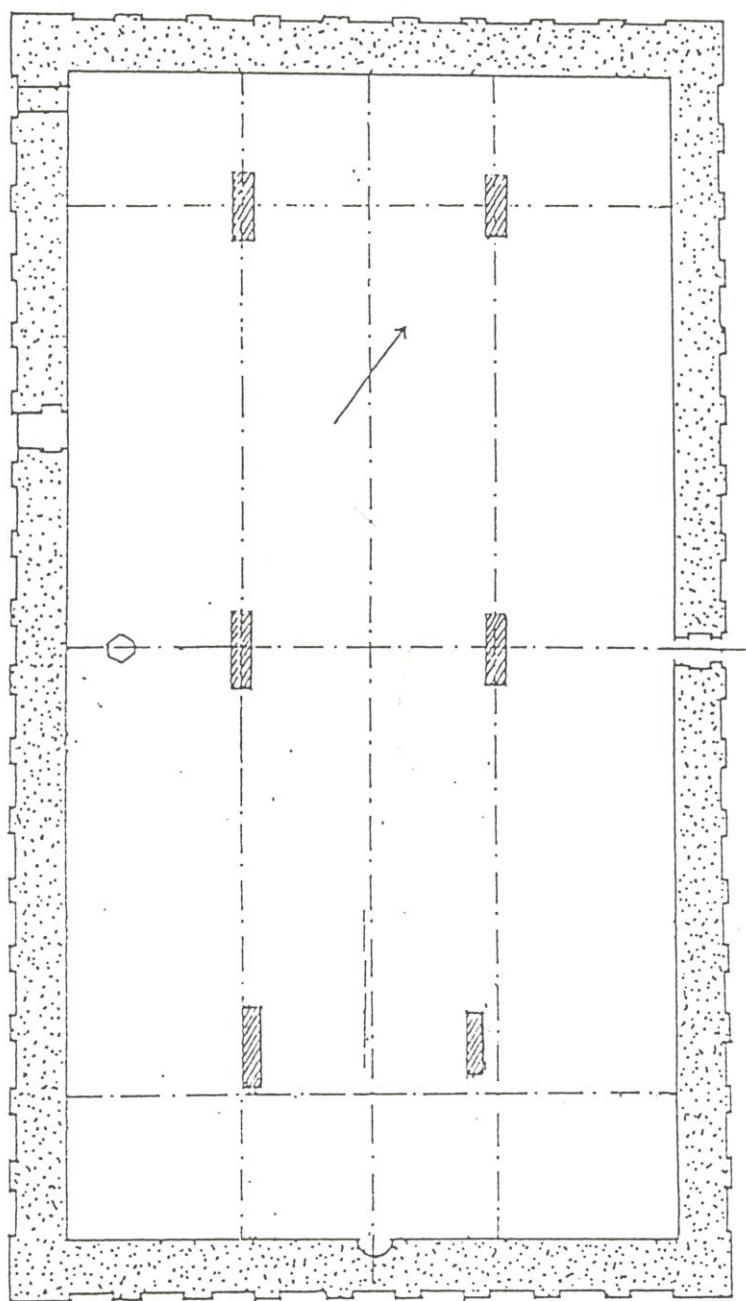
- א. למה שימש המתחם במקורו?
- ב. היכן זהה מערת המכפלה לפניו הכיבוש הערבי?

ນצטמצם במסגרת דיון זה בשאלת הראונה בלבד.

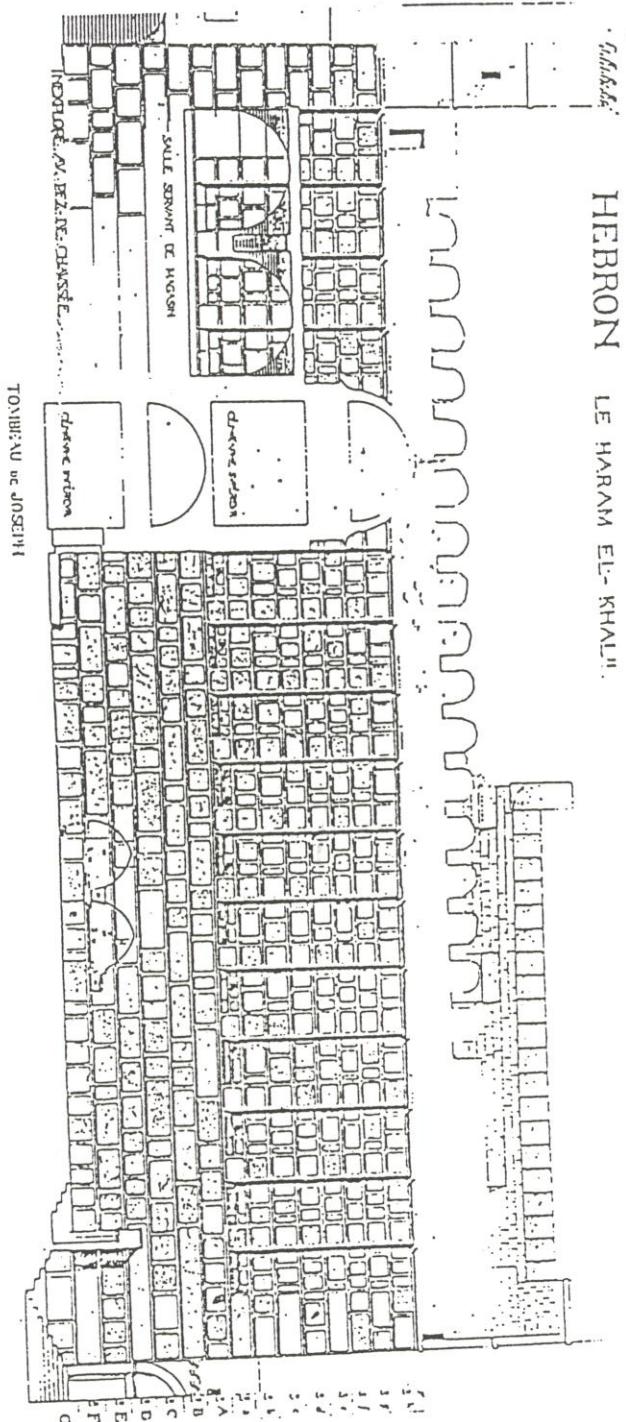
ניתוח אדריכלי של המתחם בחברון

תאור המבנה

המתחם הוא מבנה מלכני בעל צוויות ישרות ומידותיו הפנימיות 28 מ' על 54 מ', עובי חומותיו כ-2.30 מ' (איור 3). המתחם מוצב על המדרון הצפון מזרחי של נחל חברון בתוככי העיר חברון. ציוו האורך נמשך מצפון מערב לדרום מזרח. החומה החיצונית המקיפה את המתחם בנויה משני חלקים: חומה הרודיאנית ומעליה חומה מלוכית (איור 4).

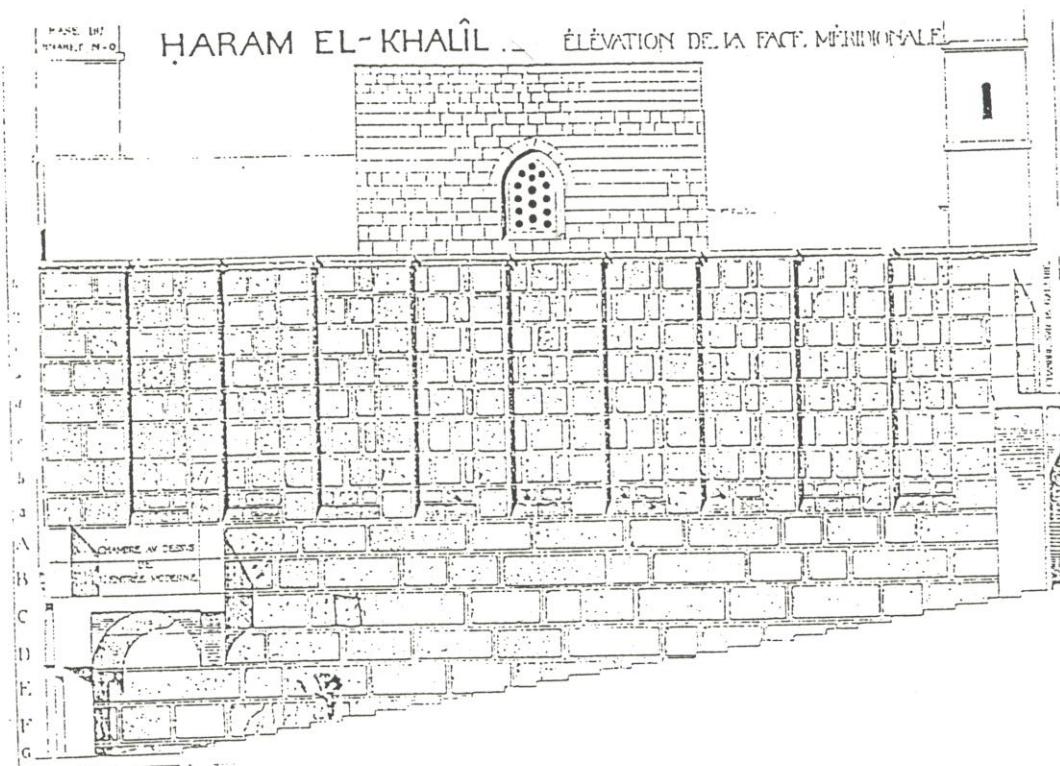
איור 3 : תכנית קירות מתחם המערה (ע"פ וינסנט)

HEBRON LE HARAM EL-KHALIL.

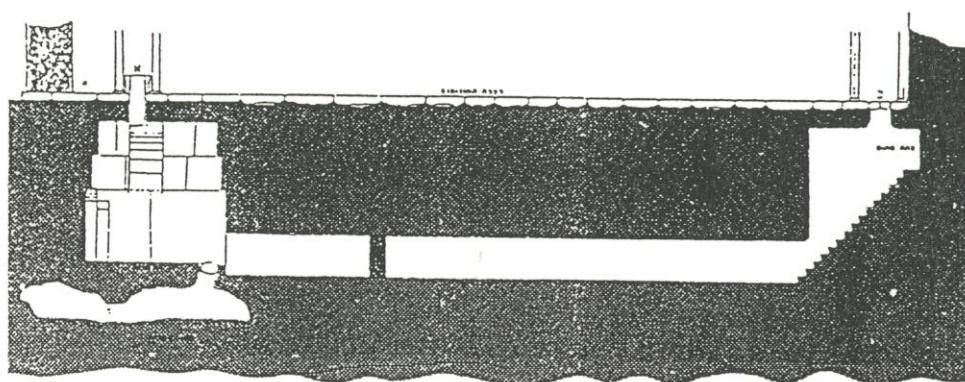
איור 4 : חזית מתחם המערה דרום-מערב (ע"פ וינסנט)

החומה ההרודיאנית עשויה מאבני גזית ובסביבת האבניים סיתות שלטים. החומה מתחולקת למסדר שקיורתיו חלקים ומעליו חומה בה בולטים עמודים דקורטיביים (פילאסטרים). קו צמיחת העמודים הוא המפלס הפנימי של המתחם גובה חומת העמודים כ-8 מטר. סה"כ גובה חומת המתחם במورد כ-15 מטר (איור 5).

איור 5 : חזית מתחם המערה דרום-מזרחה (ע"פ וינסנט)

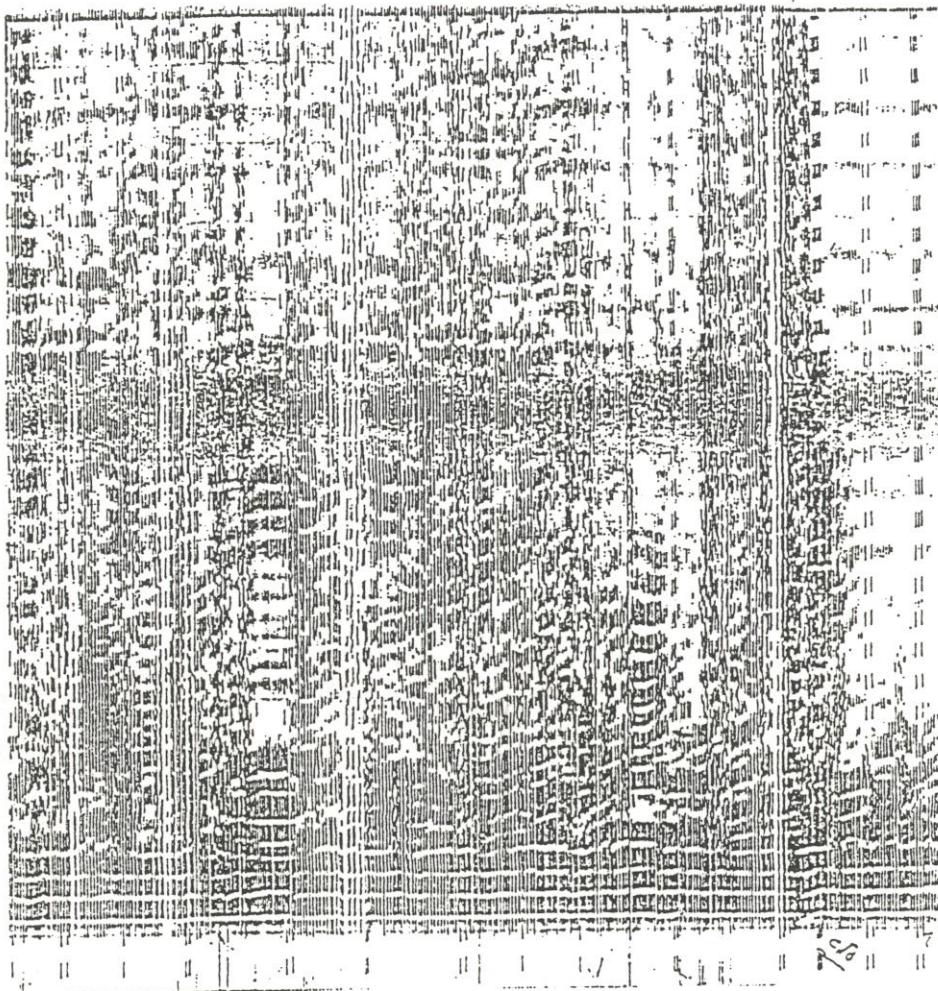
אין בידינו מידע אודוט תחולתו של המסד בכללו, מלבד העדות אוזות מנהרה צרה במידות 50/60 ס"מ הנמשכת מציוון קברו של אברהם ועד החומה הדרומית מזרחית. בקצת המנהרה ליד ציון קבר אברהם חל מוקמר ומתחתיו מערת קבורה. במבנה המוקמר נמצאו מצבות מהתקופה הצלבנית. בראש הקמרון פתח למתחם. הפתח סתום כיום (איור 6). המנהרה נתגלתה על ידי הצלבנים במאה ה-12 ומהלך המדרגות נבנה על ידם (שילר, מכפלת, 15-16). ככלומר, בני המתחם המקוריים לא השאירו כל עדות אוזות המנהרה התת קרקעית ומערת הקברים.

איור 6 : חתך לאורך המנהרה שבמתחם
(על פי ד' ייבין, שנותן מוזיאון הארץ, ת"א, עמ' 55)

בבדיקות אלקטטרוניות על ידי רادر שנעשו ב-1987 נראתה שהחלל הפנימי עשוי מקמרונות הנושאים את רצפת המתחם (איור 7). בתוך המתחם, מסגד הבני עלי יסודות בסיליקה בזנטית וצלבנית בעלת שלושה סטויוים הנתמכים על 3 שורות עמודים וקירות המתחם, 4 העמודים המרכזיים הם חופשיים (איור 2).

בתוך המסגד ציון הקבר של יצחק ורבקה הצמודים לעמודים G.H. במבואה למסגד פתחים לציוון קבריהם של אברהם ושרה. לפני המבואה חצר פתוחה, מאחוריה החצר אולם בו פתחים לשני מבנים בהם ציוני קבריהם של יעקב ולאה (איור 2). בקיר הדרום מערבי של המתחם אולם מקופה הנקרא "מסגד הנשים" ובו פתח יציאה מהמתחם ופתח נוסף הנפתח לבנייה מאוחר שהוצמד לחומת המתחם ובו ציון קבר של יוסף (איור 2).

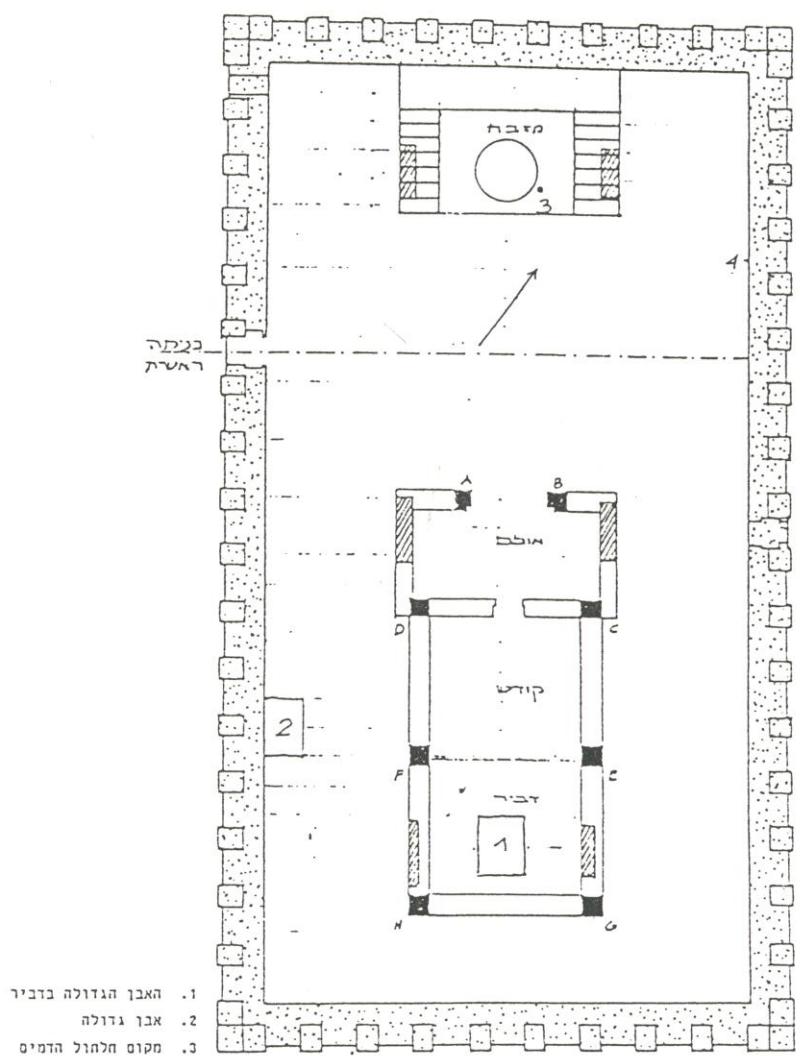
איור 7 בדיקות רדאר על דופן מתחם המערה. המחבר

מלבד פתחים אלו קיימים פתח בקירות הצפון מזרחי של המתחם המשמש ככניסה ראשית למתחם (איור 2). רצפת המתחם עשויה אבני מגדלים שונים, נראה כי כשיכת לתקופת בניית המתחם, מלבד איזור מסגד הנשים בו הרצפה מוגבהה ועשוייה מארכיטים קטנים ומאוחרים.

ניתוח המבנה

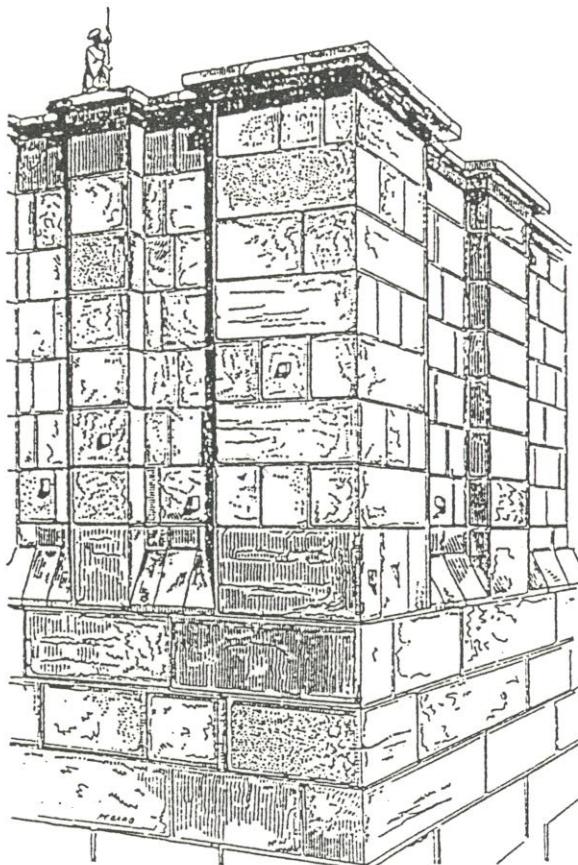
אם נניח שגודל האמה C-54 ס"מ הרי מידות המתחם הן C-50 על 500 אמה, מידת התואמת למידות חצר המשכן המתואר בספר שמות (כ"ז יח, ובריותא

דמලاكت המשכן י"א) ניתן לזרות בהיקף המתחם ששים עמודים, 20 בצפון ובדרום ו-10 במערב ובמערב (איור 8). מספר זה תואם את האמור במקרא. למרות שבמקרא נאמר כי גובה העמודים 5 אמות. אומר רבי יוסי כי גובה העמודים היה 15 אמות, דהיינו, כשמונה מטר, כגובה עמודי המתחם בחברון.

איור 8 : מתחם המערה בידי האחים. המחבר

עיצוב האבן במשטחים שבין העמודים מזכיר בעיצומו ירידות בד המשתפלות על הקרקע (איור 9). עיצוב באבן של מבנים אשר נבנו בטכנולוגיה וחומרם אחרים ידועה, לדוגמא, מקדשי היוונים העשויים אבן ומחקם בצורתם מבני עץ.

איור 9 :

עמודי מתחם המערה, המילואות שבין העמודים משתפלות כיריעות בד על המסד

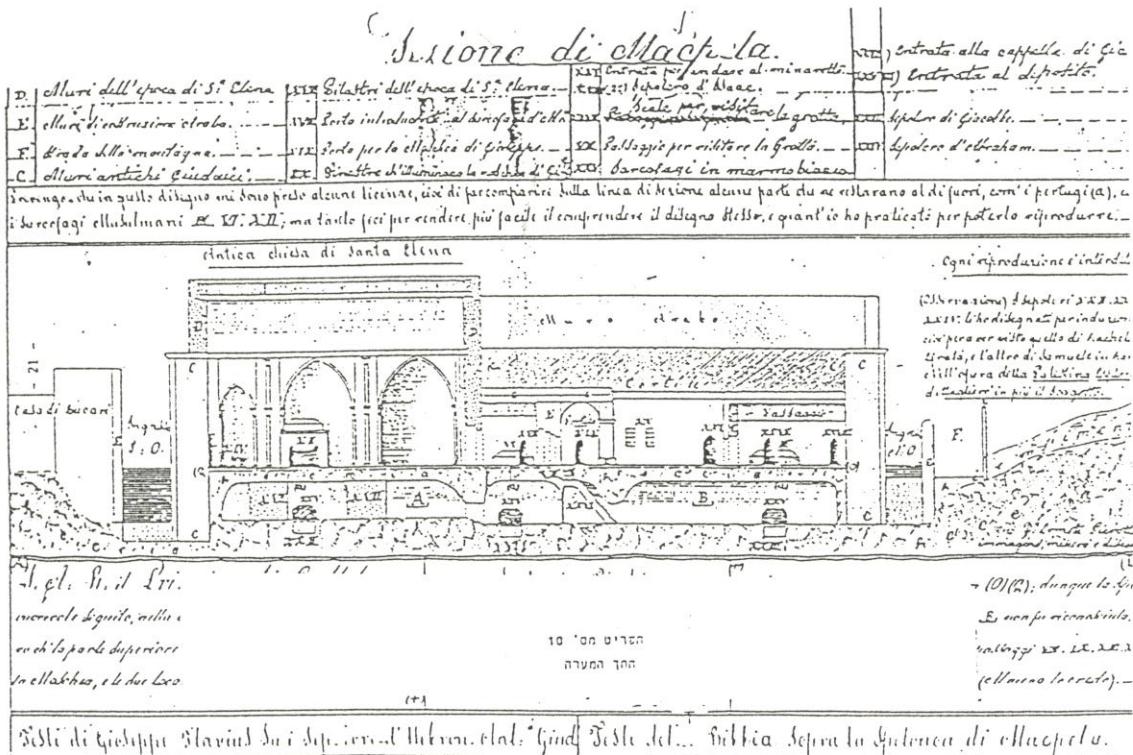
המסקנה העולה מהאמור לעיל היא, כי עיצוב קירות המתחם שואב את מקורותיו מראה חצר המשכן עמו נdadו בני ישראל בדבר.

בדיקת פנים המתחםקשה יותר, כיון שהוא מכיל מספר רב של מבנים מאוחרים, אולם ע"פ עבודה התעוד וה坦אורה של וונסט שתיעיד את המערה בשנת 1923 ננסה לזהות ולהחשוף את יעודו הראשוני של המבנה.

נסיר את כל המבנים המוסלמיים הביזנטים והצלבניים ונתיחס ל- 3 אלמנטים:

א) הריצוף - שנראה מקורי מתקופת בניית המתוחם.

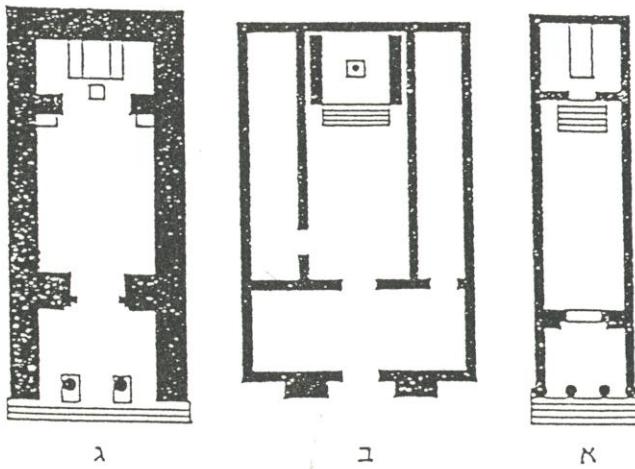
ב) העמודים המרכזים - ניתן לשער כי בסיסי העמודים, קדומים, ומגיעים לסלע היסוד. לא ניתן להעMISS על נקודה אקראית במתוחם משקל כה של קשותות וקמרונות. הוכחה לכך היא העובדה ששודות הבזיליקה אינן שווות (איור 10) וכנראה שהמתוכנן הביזנטי השתמש בעמודים קיימים המגיעים לסלע היסוד וויתר על עקרונות הסימטריה.

איור 10 : חתך לאורכו המערה ע"פ פרוטו - באדיבות רחבעם זאבי

ג) אלמנט נוסף הם ציוני הקברים, שנן הרואו להתייחס אליהם עקב קדושתם.

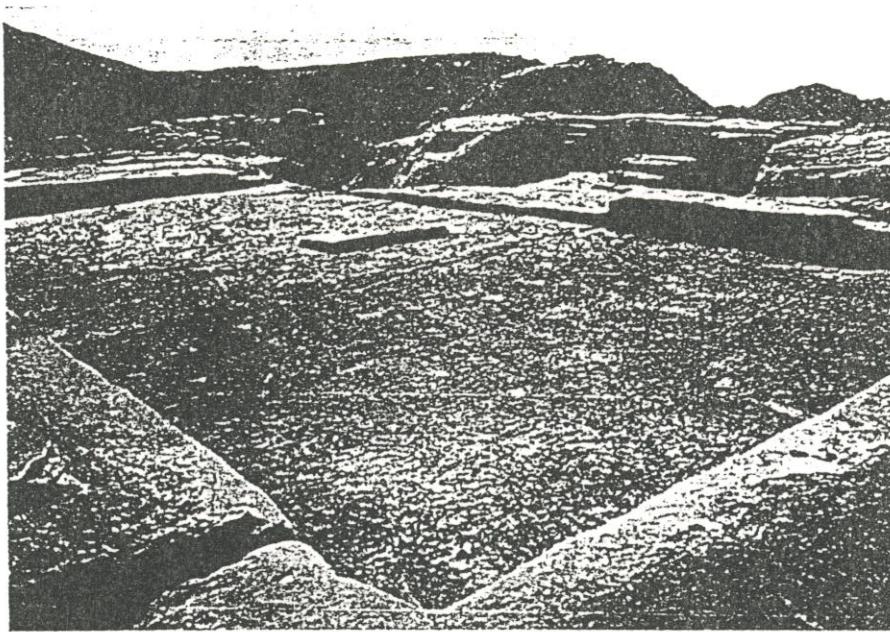
תמונהת המצב המתגלית לאחר הסרת כל המבנים והשארת העמודים והמצבות מאפשרת זיהוי מקדש בעל 3 חללים העומדים האחד מאחורי השני (איור 8). דוגמא למקדשים מסוג זה ניתן לראות במקדשים מצריים אשוריים ויווניים וכן המקדש בירושלים (איור 11) בטרמינולוגיה הישראלית יקרא חלל I - "עולם", חלל II - "היכל", וחלל III - "דביר" או "קדש הקודשים".

איור 11:
מקדשים בעלי 3 חללים (ע"פ ר' דיון, בשולי בעיות לבניון מקדש שלמה "קדם"
ירושלים, תשל"ה, עמ' 8)

יש לציין, כי במקום בו נזהה את ה"דביר" על פי הצעת שיחזור זו, נמצאת במתחים אבן ריצוף, הגדולה מכל האבניים אשר סביבותיה.

בין ציוני הקבר של יעקב ולאה, נמצא פתח סתום ברצפת המתחם. יתרון שצינו הקבר של יעקב ולאה הם שרידי מזבח והפתח הסתום הוא מקום חלול הדמים (איור 8). דוגמא למזבח הצמוד לדופן המתחם ניתן לראות בפטירה (איור 12).

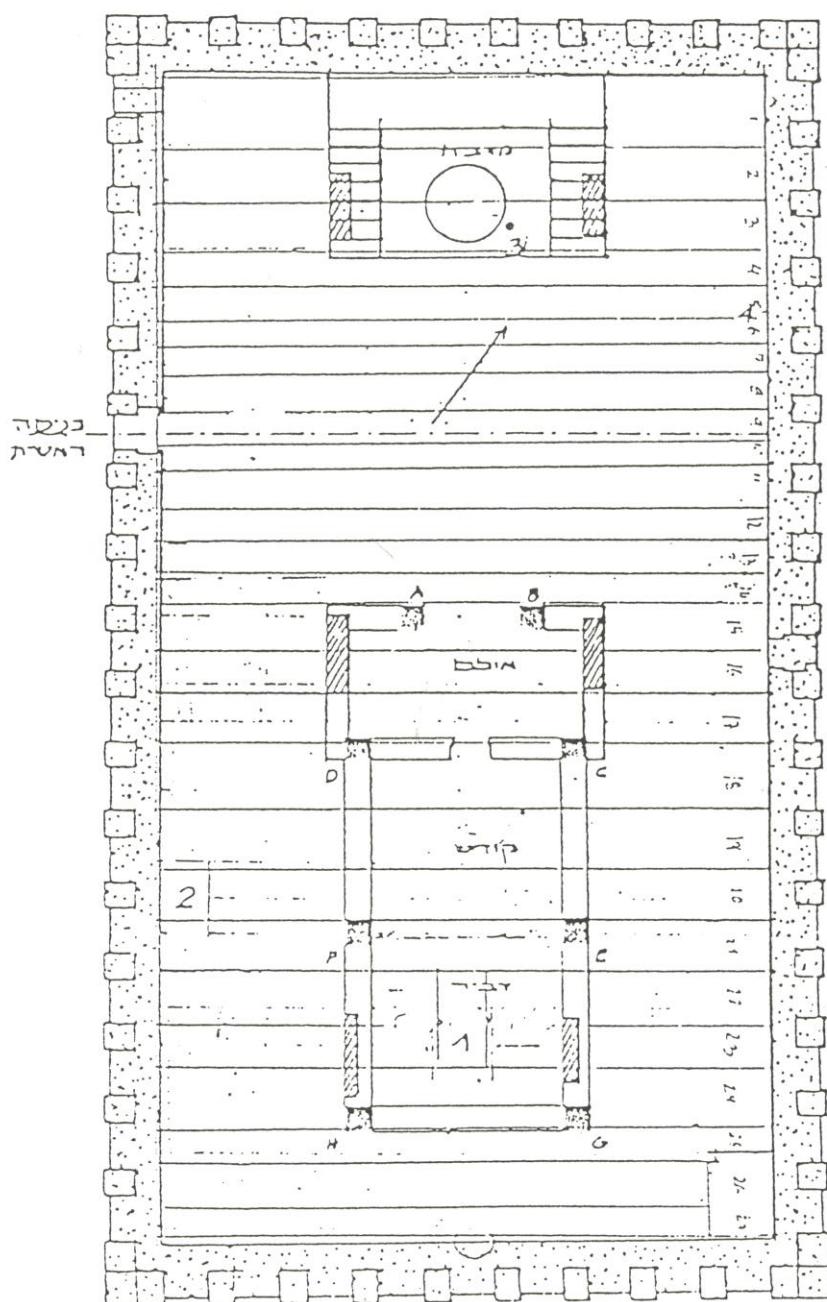

איור 12. פטרה - מתחם ומזבח בדופן המתחם (ע"פ האנציקלופדיות העברית, ירושלים תש"ז, כרך א', עמ' 67)

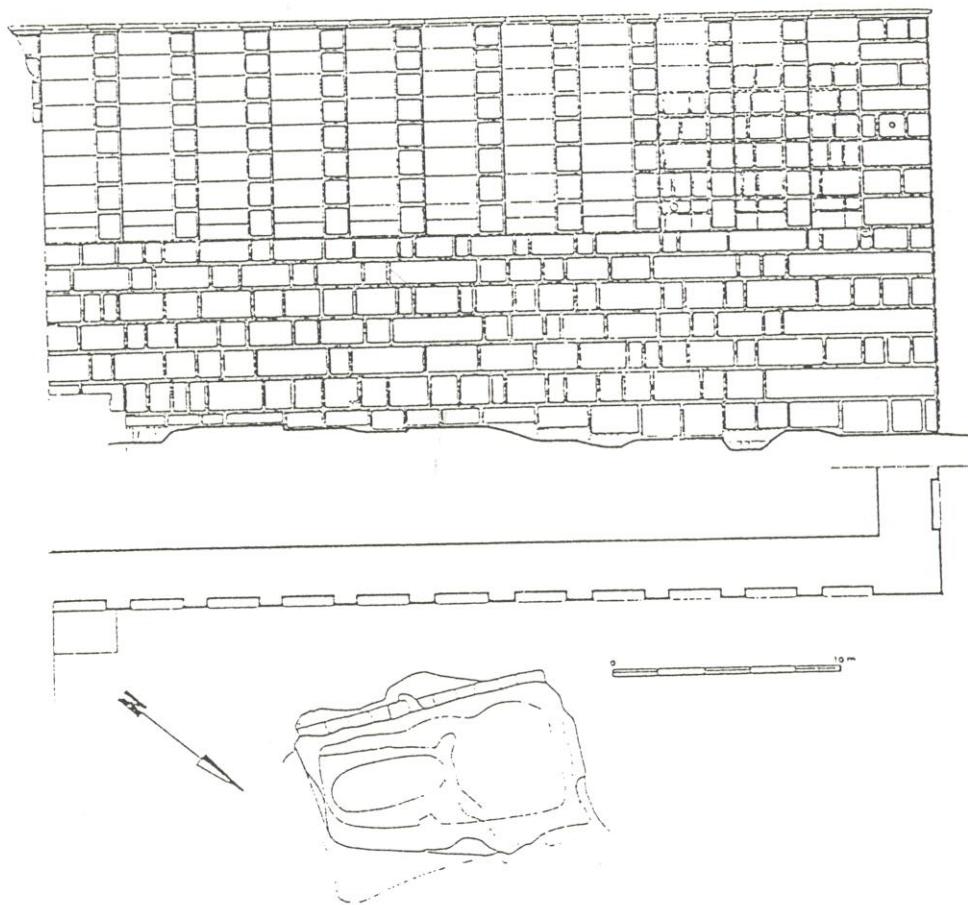
הרי צוף במתחם שומר על פסים ישירים בכיוון רוחבו של המתחם (איור 13). רוחב הפסים הולך וגדל באזורי המקדש והדריבר, הולך וציר באזורי החצר שבין המקדש והמזבח, ושב וגדל באזורי המזבח⁸. ככלומר, יש התאמה בין מדרת הקדושה ורוחב הפסים.

באזור הפסים הצרים במרכז החצר נמצא פתח לציון קברו של יוסף. יתכן שפתח זה הוא הכניסה המקורית למתחם (וינסנט, ח'רונ, 282). ומדרגות הובילו ממוריד הנחל לחצר המתחם. מצד הפתח למרגלות המתחם נמצא בירכת מים שראשיתה כמערת קברים כגענית וסופה בירכת מים ששימשה עד התקופה העותומנית (איור 14)⁹. מאחר וניקוז המתחם מכoon לבריכה זו (איור 14) ניתן להניח שלבוני המתחם שימשו הבירכה כמקום טבילה והטהרות לפני העלייה למתחם ולמקדש. מקבילה למקומות טבילה ורחצה הסמוכים למתחמי מקדשים ניתן למצוא בירושלים (איור 15) (בן דב, הר הבית, 67), ובמקדשים נבטיים באדום, בפטרה, ובחורן, במקדש שוע (איור 16) (נגב, פטרה, 78. נגב, אדוני, 93).

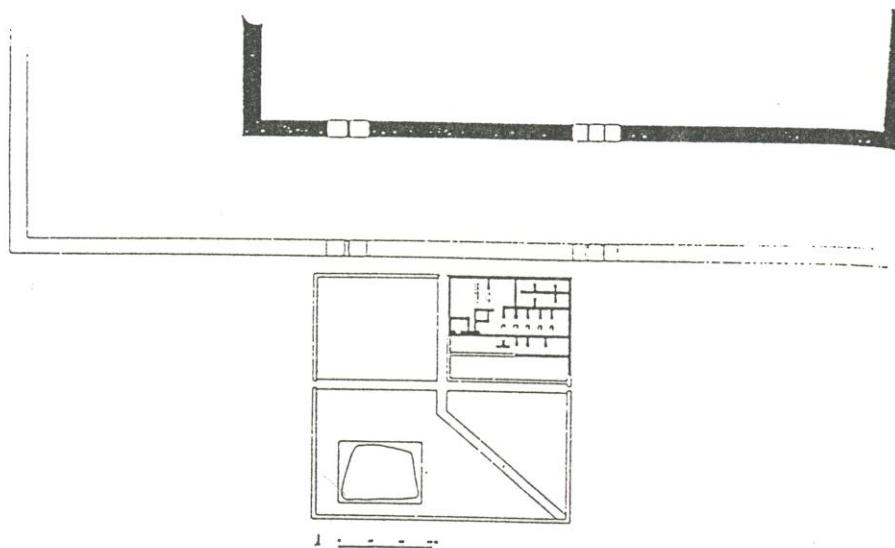
8. ברצוני להזכיר לאיתמר שניויס שהפנה תשומת לבי לעובדה זו.
9. ז' יבין, הערכה לגבי המבנה של מערת המכפלה, עתיקות, כרך ז', תשל"ד עמ' 56-.

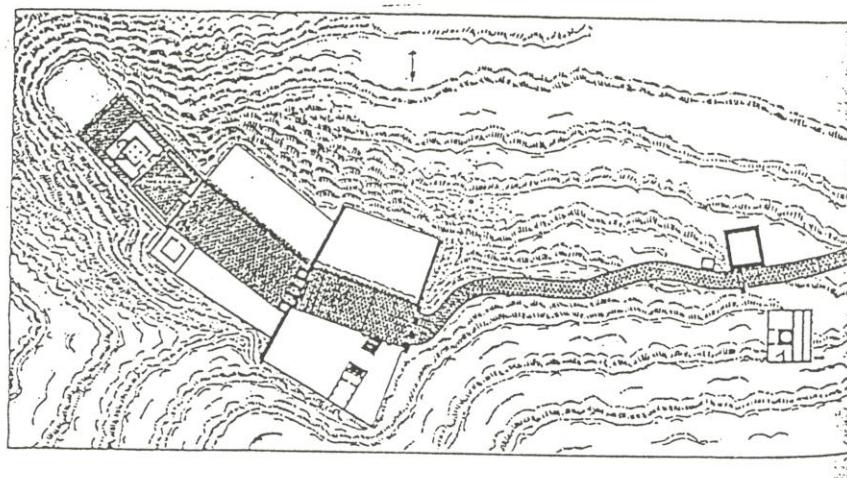
איור 13. ריצוף מתחם המערה. המחבר

איור 14. מתך המים הצמוד לחומת המתחם (ע"פ ז' ייבין, הערכה לגבי מבנה
מערת המכפלה, "עתיקות" תשל"ה, כרך ז', עמ' 59)

איור 15. מתקן טהרה למרגלות הר הבית (ע"פ מ' בן דב, חפירות הר הבית, ירושלים 1982, עמ' 82)

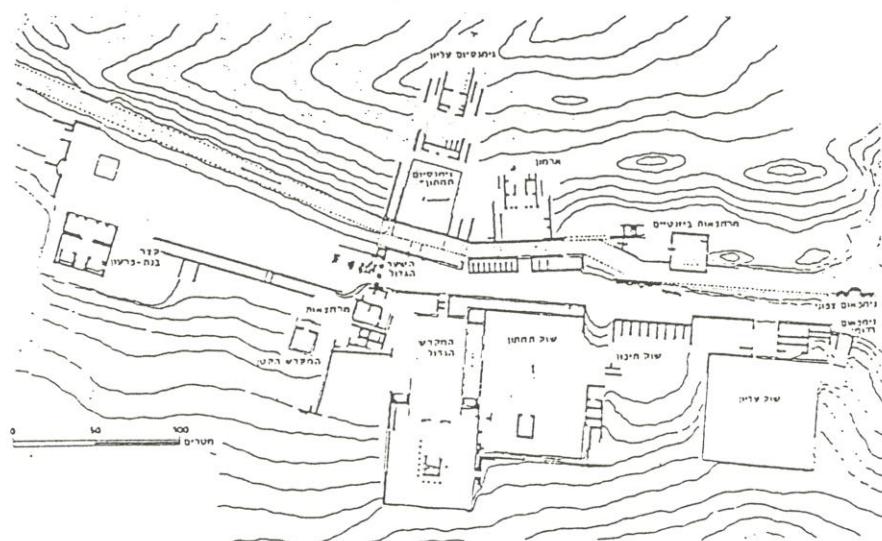

שוע בחורן, תוכנית המרכז הדרומי

איור 16. מתקני רחזה למרגלות מקדשים נבטיים (ע"פ א' נגב, אדרוני המדבר, ירושלים, 1933, עמ' 144, 93) (1 - מתקן רחזה, 2 - מקדש)

ההקרפה על דיני טומאה וטהרה באה לידי ביתו במנהרה הסמוכה שהובילה את הטומאה ממערכת הקברים שהיתה בשטח המתחם להופן המתחם ומשם החוצה (איור 6), וזאת כאמור בדברי המשנה: "בב ששה קמור תחת הבית יש בו טפח ויש ביציאתו פותח טפח טומאה בתוכו, הבית טהור".¹⁰

העמדת המתחם על מورد הרכס יש לה מקבילות במקדשים נבטיים בעבר הירדן (איור 17) (נגב, פטרה, 27. נגב, אדוני, 39).

איור 17. מקדשים במודר רכס הרים

10. משנה אהלות ג' ז'. השערה זו שמעתי לראשונה מאנשי מדרשת חברון.

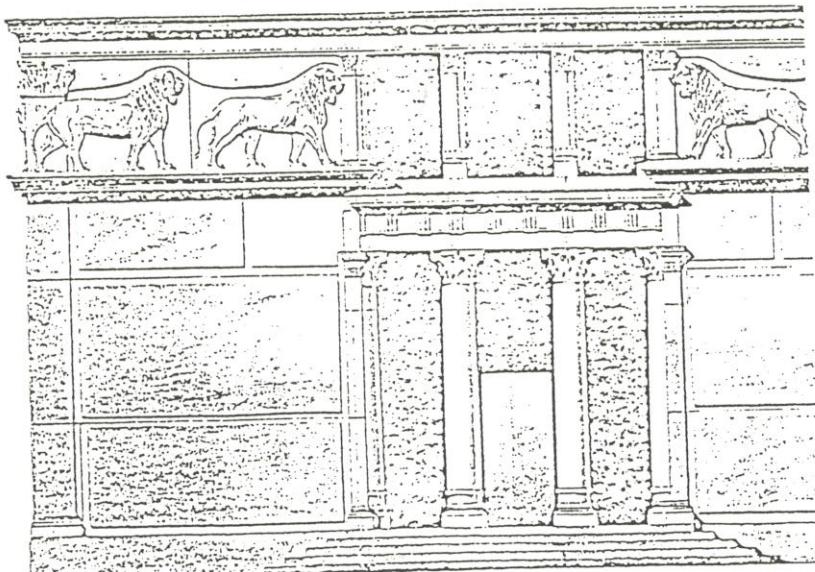
מן הרואו לציין, שהמתחם אינו מכון לארבע רוחות השמיים אלא מכון לדרום מזרחה לעבר הרי אדום, לדברי המקרא: "ה' מסיני בא וזרח משעריו למו" (דברים ל"ג, א) וכן: "ה' בצתתך משעריך, בצעדרך משדה אדום" (שופטים ה', ד).

לאור האמור לעיל ניתן לשער, כי המתחם הידוע בכינויו מערת המכפלה אינו אלא מקדש ובו מוטיבים יהודים ואדומיים וזהו מערת המכפלה נעשה רק לאחר הכיבוש הערבי, במאה השביעית.

מתי נבנה המקדש מי בנה את המקדש? מה המשמעות של שילוב מוטיבים יהודים ואדומיים באותו מבנה? והאם נמצאת בידינו עדות ספרותית כלשהיא כי אכן נבנה מקדש ללא כלשהו בדרך יהודה?

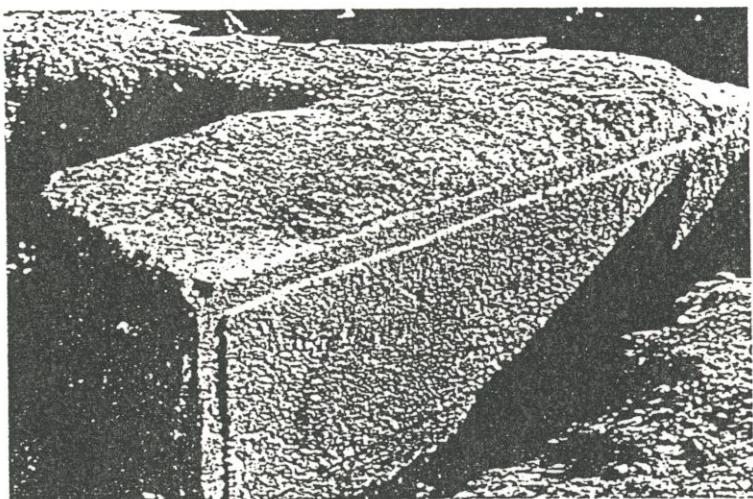
ננסה לתיחס את תקופת בנייתה של המקדש.

על פי אופן הבניה, גודל האבניים, וסגנון הסיטות, נראה שהמבנה הוקם בתקופה ההרודיאנית. אולם ניתן לzechot סגנון בנייה זה כ-150 שנה לפני הורדוס בקצר אל עבד, בארץ בני טובי בעבר הירדן (איור 18). וכן בחומרה השלישית של אגריפס כ-50 שנה לאחר הורדוס (איור 19) 11. ככלומר, תחום הזמן בו עשוי מתחם זה להיבנות הוא בין השנים 50 ל-190 לפנה"ס עד 44 לספירה.

איור 18. בניית בסגנון ההורדיани בקצר אל עבד
ARCHITECTURE IN SYRIA, H.C. BUTLER LEYDEN 1907, P. 2-21

11. ב"צ לוריא, הבניין שמעל מערת המכפלה זמננו, ספר היובל לשמואל י"ב, 1970.

איור 19. החומה השלישית של אגריפס (ע"פ אנציקלופדיה לחפירות של א"י,
ירושלים, 1970)

יוחנן הורקנוס גיר את האדומים בשנת 135 לפנה"ס והרס את מקדש השומרים (קדמוניות י"ג, ט'א. שטרן, הלניסטית, 214-245). אם המקדש היה קיים בימי הוא היה הורס כפי שהרס את המקדש בצפון.

אהומיה נקרעה מיד שלטונו החשמונאים בשנת 63 לפנה"ס ע"י פומפיאוס (שטרן, רומיות, 71). ורק אז ניתן היה להקים מבנה זה ללא התנגדות מלכות החשמונאים. כלומר, ניתן לשער כי המקדש לא הוקם לפני 66 לפנה"ס.

התאריך המאוחר ביותר האפשרי לבניית המתחם הוא תחילת שלטונו הנציבים הרומיים (שנת 6 לספירה). נראה שהם לא היו מאפשרים הקמת מקדש בעל אופי יהוד-אדומי שהיה ממקור נוספת להתקשרות בין השלטון הרומי והמקומיים. אם כך, למרות ששגנון הבניה של המתחם היה נפוץ לאורך תקופה של 250-300 שנה ניתן לצמצם את תקופת הקמת המתחם לשנים 66 לפנה"ס עד שנת 6 לספירה.

בקדמוניות מספר יוסוף בן מתתיהו כהלאhn: "קוסగבר היה אדומי, לפי משפחתו מן הראשונים אצלם ומוצאו מאבותיו היה כהני קוס. האדומים חשובים אותו לאל, אך הורקנוס המיר את סדר המדינה של האדומים במנהיגים ובחווקים של היהודים. משקיבל הורדים את המלויכה מינה את קוסגבר שליט על אדומaea ועל עזה... וחشب (קוסגבר) שלא נאה לו לעשות את המצווה עליו מטעם הורדס, ולא נאה להם לאדומים לשים את חוקי היהודים (תחת חוקותיהם) ולהיות כפופים להם, הוא שלח את קלואופטרה... שתרדוש את הארץ מעת אנטונינוס... וкосגבר עשה זאת אף על-פי שביעיני השלטון לא נראתה לו קלואופטרה כלל עיקר יותר (מהורדוס) אלא שחשב כי כאשר ילקחו מהורדוס רוב נחלותיו, קל יהיה גם לו לשלוט על האדומים, אף לעשות מעשה גדול מזה. תקווותיו עברו כל גבול מגונה ומתמדת ונשא נפשו לדברים לא קטנים כל עיקר" (קדמוניות ט"ז, ז, ט').

ניתן למלוד מקטע זה, כי באדומaea היו שתי מגמות, האחת בעלת אוירונטיציה יהודית שקרה להתחבר ולהתמזג בחברה היהודית ונכזגה המובהק היה הורדוס והשנייה, בעלת אוירונטיציה אדומית, הקוראת לחזור למקורות האדומים וליצור שלטון אדומי עצמאי. נציג גישה זו הוא קוס-גבר, בן למשפחה כהנית אל קוס.

יש לשים לב לשונו המוזרה של בן מתתיהו: קוסגבר שאף "אף לעשות מעשה גדול מזה", "תקווותיו עברו כל גבול", "נשא נפשו לדברים לא קטנים כל עיקר", מבל' לפרט מה המעשה הגדול, מה תקוותיו ולמה נשא נפשו.

בספר יוסיפון שחובר במאה ה-10 על ידי מחבר איטלקי (פלוסר, יוסיפון ב', 74-120), שהשתמש בספריו בן-מתתיהו, אנו מוצאים מקבילה לאירועים אלו העשויה להאיר את דברי יוסוף הסטומאים. ואלה דבריו: "ויהי אחר כן ויתרפא המלך (הורדוס) מחוליו ויתן את שלומית אחומו אל כסותברוס (קוסגבר) איש אדומי לאשה וישימחו נגיד על אדום כי מולים היו כל האדומים מימי הורקנוס בן שמעון

אשר מל אוטם ויאסرم בכבלי מילה ויהי כמלוך כסותברוס באדם ויבקש להוציא את אדם מתחת יד היהודים ויקם את הצלם הקדרמוני אשר לאדם ישלח למצרים לשאול רכב ופרטים למרוד באירופיס (הורדים) (פלוסר, יוסיפון א', 22).

החוקרים מסייגים בהתייחסותם לכתב יוסיפון כמצאה היסטורי, אולם יתכן שלמחבר יוסיפון היה כתב יד של ספר קדרמוני שאיןנו מצונזר, ובו תאור מפעלות קוסגבר: נסיון להתנתק ממדינת היהודים, מרידה בהורדים והקמת הצלם הקדרמוני אשר לאדם, שמשמעותה הקמת מקדש לאוטו צלם קדרני.

לא נאמר במקורות הספרתיים היכן נבנה הצלם הקדרמוני, אולם המקומות האפשריים הם חברון מרשה ואדרום.

מרשה ואדרום שימשו מרכזים הלניסטיים (קדמוניות י"ד, ג', ד'. מלחמות א', ז', ד'. טטר, רומית, 126). וסביר להניח שהברון החררית המרוחקת מהשפלה שימשה מרכז ומעוז לאדומים הרוצחים לחזור לצורך מלחצתם. בחברון היו מסורות קדומות אוחות קדושתה והיו בה במות ומצbatchות הן תקופת האבות (בראשית י', י' והן התקופה הממלוכה (שם"ב ט"ז). ובה ניתן לשער הקים קוסגבר בשנת 40 לפסה"ג את המקדש לצלם הקדרמוני אשר לאדם.
שני מתחמים קרייטים באזור בתקופה זו, מתחם המשרה ומתחם אלוני מררא. יתכן שניהם שימשו כמקדשים אדומיים ואולי אחד מהם. בכל מקרה, על פי הניתוח האדריכלי, מתחם המערה הוא מקדש הקרוב לחברון ונכפה מהעיר יכול לתת ביוטי פיזי למאותים הלאומית של האדומים ובו הוקם הצלם הקדרמוני אשר לאדם.

ואילו מערת המכפלה המקראית חביה לה או שם במקום אחר לחברון

ספרות

וינסנט, חברון - ל"ה וינסנט, מערת הקברים של האבות, תרגום לעברית בתור ע' אבישר (עורר), ספר חברון, ירושלים 1970.

עיר, מסעות - א' עיר, מסעות ארץ ישראל, ר"ג 1976.

עיר, אגרות - א' עיר, אגרות ארץ ישראל, ר"ג 1971.

איינשטיין, מסעות - י"א איינשטיין, אוצר מסעות, ת"א תשכ"ט.

- שילר, מכפלה - א' שילר, מערת המכפלה, ירושלים 1970.
- בן דב, הר הבית - מ' בן דב, חפירות הר הבית, ירושלים 1982.
- נגב, אדוני - א' נגב, אדוני המדבר, ירושלים תשמ"ג.
- נגב, פטרה - א' נגב, פטרה והນבטים, קידמוניות 27-28, ירושלים תשל"ה.
- שטרן, הילניסטית - מ' שטרן, ההיסטוריה של ארץ ישראל בתקופה ההלניסטית, ירושלים 1984.
- שטרן, רומיית - מ' שטרן, ההיסטוריה של ארץ ישראל בתקופה הרומית, ירושלים 1984.
- פלוסר, יוסיפון - ד' פלוסר, ספר יוסיפון, א-ב, ירושלים תשמ"א.